

Sztipán béres és Paulika kovács

(Részlet a „Vranyara” c. regényből)

...Ilijáséknál a latyakban még valami szaladgálás zaja is hallatszott; valaki a kerítésléceket tördöste és káromkodott. A kiabálásból azt lehetett kivenni, hogy Ilijásék a régi béresüket, a bolondos Sztipánt ismét az istállóban találták és most az udvaron zargatják. Amióta Sztipán valami fejbetegségen esett át, állandóan Ilijásék nyakára járt. Ilijásék úgy számították, hogy Boldogasszonykor, amikor Jaszényén búcsú van, még egyszer utoljára megvendégelik és istenhírével útnak engedik. Sztipánnak azonban ez sehogyan sem ment a fejébe. Már fogadtak is másik bérest, de ő még mindig odajár; siet befogni a lovakat, kikapja a gazdasszony kezéből a moslékot és ész nélkül rohan vele a disznókhoz. Ott kuksol a disznóólban és ragadós ganécsomókkal védekezik Ilijásék ellen. Éjszakánként is ott settenkedik a ház körül; az istállóban felmászik az ágyba, veszékszik Mijáttal, az új béressel, és ezer módon keseríti Ilijásék életét. Sipítózásából és gyerekes sírásából, ahogyan csak a hóbortosok és eszelősök sírnak, azt lehetett kivenni, hogy Sztipánt jól mókon verték és most ott zokog valahol a szilvásban.

Már éjjel is elmúlt, mire Ilijáséknál minden lecsendesedett. A toronyból a harang egyhangúan zúgott az éjszakában. Paulika kovács udvarán a hajnalhasadást megelőző csendben lépések könnyű zaja hallatszott. A zuhogó esőben két bebúzottnyakú ember surrant ki az utcára. Az egyik a hídon át Matánovék kerítése irányában tűnt el, ez Matánov Tóca volt, a másik pedig elsietett a ház előtt és óvatosan nekivágott a sötétnek. Ez Gyurás volt; könnyű lépteit hamarosan a szakadó eső nyelte el. Azután Paulika kapuján kattant a retesz. A kovács óvatosan megindult vissza a tornácra és kilépett a hátsó udvarra. Azután a kovácsműhely ajtajában még egy pillanatra megvillant a fény, és újra minden elcsendesedett.

Paulika kovács háza ott volt közel a falu végéhez, a templom után az ötödik ház az egykor hatalmas Tölgyes-erdő szomorú maradványa felé vezető közben. A jaszényei hagyomány szerint ezt az erdőt »a vranciák koppasztották meg«. Jósó Máraja az élő tanú, hogy így volt. Ő, úgy mondják, »vrancia fajta«, derékban egészen törékeny, alacsony és nagyon kis arca van. Ha odaáll a tiszta jaszényei fajta asszonyok széles hátához, valahogy egészen töpörödöttnek néz ki, annak ellenére, hogy bájos arcú és formás, mintha csak festve volna. A jaszényei asszonyok csipője nagy és erős, mint a jöltáplált nemes telivér paripák. Ez a női erő és szépség

mintaképe, telt keblek és párnás has. Márának még a járása is olyan bágyadt, mintha ostorral verték volna el. Pici a válla, picit a könyöke, picit a térdje, a szája pedig mintha csak oda volna festve. A nagyanyja a »vranciákkal« járkált s istenveréseként megszületett ez a vadhajtás.

Paulika házának keskeny eleje, két négyszögletes ablakocskával és tornácra nyíló keskeny kiskapujával nappal is alig látszott ki a dűsoronájú alacsony hársak, és a mindig fiatal hajtásokkal éjjel-nappal selymes susogással zizegő ágas-bogas vén eperfa lombja alól. Paulika udvarára úgy lehetett bemenni, mint valami erdőbe, mert ennek a lombmennyezetnek a kapun belül hatalmas diófa volt a folytatása, azután pedig két fiatal cseresznyefa és néhány jólfejlett ringlő. A műhelyt még Paulika nagyapja építtette, aki a családban elsőnek kezdte el a kovácsmesterséget. Mégpedig a ház végéhez építtette úgy, hogy ez a szép lombos bejárat szűk, csupasz udvarral végződött, ahol sok oszlop állott, amelyekről rozsdás vaskarikák lógtak. Ez annak a jele volt, hogy ezen a kis területen igen sok ló fordult meg. Az ezüstfehér sörényüektől a gesztenyésfekete, rézkarikás gyeplőfejű, sörényükben tarka rojtokkal cifrázott és homlokukon fényes veretű szerszámmal diszitett pejlovakig. Parádés lovak, lakodalmasak, vendégségbe járók. A fémmel kiveret hámok mintha csak rá lettek volna öntve a csikók magas szügyére, aranysújtással befotott sörényük fényes hullámokban omlott kifenyésített nyakukra. Selymes bőrükön finom ezüst erek húzódtak, magas telivér szügyükön az izmok görcsösen rángottak s karcsú, büszke nyakukat magasan tartották. Azután jól megtermett erős lábú, széles hátú engedelmes nyakú igavonók, melyeknek nagy fejéből csendes, okos, türelemmel és tompa bánatban megnyilvánuló, fojtott, elfelejtett vadsággal teli szemek néznek a nagyvilágba. Járnak ide még nehéz, elcsigázott lovak is, melyek hallgatag gazdájuk gondos tekintetének hatására engedik magukat odakötni a karóhoz, türelmesen várva, hogy ezt a munkát is elvégezzék. A pókos lábúak roskadozva vonszolják magukat, a vak gebék pedig szomorú fejüket beleverik az oszlopokba s csak akkor csendesednek le, ha érzékeny fülük mellett megcsörren a vaskarika.

A lóbőr és istállószemét átható szaga, mintha a kovács háza aljából áramlott volna. Maga Paulika is erős lószagot terjesztett; csendes, lassú mozgása volt, mint az olyan embernek, aki sokat bajlódik a jószággal. Az erős hang sem hiányzott nála, mert a lovaknak a hang erejével is lehet parancsolni, csak elég ügyes legyen az illető. Nyílt, jószándékú tekintete semmiképpen sem volt összhangban nehéz, hosszú karjával, amely egyszerűen cséphadaróra emlékeztetett. Mikor Paulika odaállott a ló mellé s amikor a keze, mint valami vasemelő, dolgozni kezdett, munkáját gépi kitartással végezte. Fiatalabb éveiben Paulika a nagy kovácsüllőt is át bírta vinni egyik helyről a másikra, de amióta valami baja történt a hasával, az arca valahogy sárga lett és a szeme környéke betegesen megpuffadt. Még az ereje sem maradt a régi. A feje teteje már kezdett kopaszodni s csak itt-ott volt még egy kevés sima fekete haja, mintha a fejével kátrányhoz dörgölözött volna. Pedig fiatalkorában hollőfekete volt. haját akkoriban középen választotta s az szépen bodorodott a füle fölött. Fekete volt a szemöldöke is és bodor, a bajusza pedig finoman rövidre vágva és kipödörve, mint a gádzsér farka. Ez a mokány magyar nem keveset vétkezett az asszonyokkal, de amióta megházasodott, mintha összes bolondságait elválták volna. Ekkor vette át apjától a kovácsműhelyt s ezzel olyan terhet vett magára, amiből hálála napjáig sem evickél ki. Mindenki emlékszik izzadt kék ingére,

fölgyürt ingujjaira, széles, izmos hátára a ló remegő szügyénél; dolgos ember volt és jócskán szótlan. De amikor vasárnap esténként kiült az emberek közé a hídra, egész szépen feloldódott a nyelve és okos, gyorsjárású észről tanúskodott. Ilyenkor sok mindenről beszélt: arról, hogyan készül a gyárban a mezőgazdasági szerszám, hány kézműszakra van szükség, hogy összerakják valamelyik gépet, és a gyáros keresetéből mennyi jut a munkásnak nehéz munkájáért; aztán, hogy mit csinál a gyáros és milyen életet él; hogyan gondozzák a kertészek azokat az úri kerteket azokban a gazdag palotákban, hogyan nyírják a fákat és a bokrokat, hogyan rendezik a sétányokat és hogyan töltik a mesterséges tavakat. Paulika tudott mesélni arról, hogy a sokféle nép hogyan telepedett le Amerikában és beszélt az arany utáni kapzsiságukról, valamint a bennszülöttekkel folytatott harcaikról. Az emberek a fülüket hegyezték és tátott szájjal hallgatták.

— Aztán, az apád mindenit, honnan tudod te mindezt, Paulika?

— Könyvekből, meg én magam is sok mindent láttam, amikor világot jártam.

Egy évig járt a »világban« mielőtt megnősült volna. Ki akart menni Amerikába, de elfogták, mert sem pénze, sem útlevele nem volt. Ott fogták el Hamburgban, és ő, óh milyen ostoba is volt, azt gondolta, hogy majd éppen idegenben fog jóllakni.

— Aztán, az apád mindenit, hogy jutottál el abba a Hamburgba?

— Szépen. Hol gyalog, hol vonaton. Dolgoztam akkor, mint az állat; mit csináljak, akkor a fejembe vettem, hogy valahogy kijutok Amerikába.

— Hű, hogy megszédted volna magad, ha sikerül...

— Hamarabb megdöglöttem volna ott valamelyik bányában, száz méterre a föld alatt. Csak a bitangok gazdagodnak meg, akik csálnak; a becsületes ember otthagyja a fogát a bányákban meg a gyárakban...

Így beszélgetett Paulika az emberekkel. Azután tréfálkoztak, és hébe-hóba kiürítettek egy-egy kisüveg pálinkát is. Amikor pedig szétseledtek, így vélekedtek róla:

— Hogy mi mindent tud ez a Paulika. Micsoda feje van...

— Meg aztán, sokat hazudik is. Hát igaz lehet mindez?

Amikor az Ilijás-gyerekek a többi jaszényei verekedővel a temetőkápolna mögött Csóré miatt megverték, Paulika jócskán fölfújta magát s valahogy rosszmájú lett. Ez a kedve nem mult el egészen addig, míg le nem számolt az Ilijás-gyerekekkel. Kettőt közülük utólért egy este a szérűn és úgy hempergett ott velük, mint a veszett kutya, míg alaposan el nem páholta őket, a harmadikat pedig a cserény mögül kaparintotta el; a legény úgy összegombolyodott, mint valami féreg és hanyatt vágódott a földön, hogy csak úgy nyekkent. A kovács ezután csak annyit mondott az elképedt embereknek, akik ezt nem várták tőle:

— Füttyölök én a bosszúra, de tudják meg, hogy mégsem szép, ha húszan mennek egyre. Nem vagyok én olyan senkiházi, aki csak úgy hagyja magát verni a jaszényei betyároktól. Sokáig tűrök, de ha egyszer megsokallom, megjárja még valamelyikük a kezeim között...

— Magyar vér... cigány... azért is van úgy oda a Csóré miatt... — ordított az eset után Ilijás gazda a hídján, de alig akadt valaki, aki igazat adott volna neki. Tudta mindenki, kik az Ilijás-gyerekek; az egész falu tiszta szívből jósolta nekik, hogy akasztófán végzik.

— Zsávát elporoltad... — mondta neki Lúka szűcs — ...Mánda születés is el kellett volna rakni, hisz úgylis ő sütötte ki ezt az egészet...

— Ilyen fenegyerekek... — mondta Paulika elégedetten — ...szeretem én az ilyeneket...

A faluban mindenki tudta, hogy a felesége és a leányai férfiasan végzik a kemény munkát, hogy senkinek sem panaszkodnak, esténként azonban az asztalnál élénk, szivélyes beszélgetés folyik náluk. Mind a három fekete, mint a korom, telt és kissé nehézkes, homlokukat incselkedő fekete hajfonatok övezik, széles orruk, kerek pihés arcuk, selymesen összenőtt szemöldökük és keskenyvágású mély fekete szemük van. Az anyjuk már jócskán meghízott, fáradt, kiálló csipőkkal, a lányok azonban formásak, széles vállúak, a paraszti munkától nehézkesen mozognak. Szűk, testhezálló blúzaikra előszeretettel varrtak jól kikeményített, apró csipkével szegélyezett, nagy, buggyos, magyar ujjakat. Szakasztott olyanok voltak, mint a magyar puszták béreslánya.

Nem tudni, mikor, de tény, hogy Paulika ősei valahonnan a magyar alföldről kerültek ide. Valamelyik uradalmi pusztá szélén állott a híres csárda, mert arrafelé vezetett az út Pestre. Paulika csak annyit tudott ősei multjáról, hogy onnan abból a csárdából származnak a Somogyiak. Somogyi Pista volt a csárda tulajdonosa, akit az uraság hajdúi öltek meg, mert egy alkalommal, veszekedés közben megtagadta nekik a kiszolgálást, tolvajoknak nevezve őket, ami igaz is volt. Ezért azután felakasztották a csárda előtt, a többi Somogyi pedig szétszéledt. Egyikük ide menekült és ezen a földön, amit a községtől vásárolt meg, fölépítette ezt a Paulika-házat.

Paulika Bánátból hozott magának egy feketeszemű, bőbeszédű aszszonyt; beszédjében ma már meghonosodtak az énekszerűen elnyújtott jaszényei szavak. Fiatalkorában uraságnál szolgált s így értett a különféle ételek készítéséhez. Búcsúban és lakodalmakban, gazdag háznál finom apró úri kalácsokat sütött. Paulika legfiatalabb gyereke, a tízéves Jóska már készült, hogy jövőre, amikor majd elvégzi az elemi iskolát, belép apja műhelyébe. Paulikáék nem éltek bőségesen, de nem is éheztek, mert az egész család túlfeszített munkája távol tartotta őket az éhezéstől. Ugyanis földet is műveltek, mégpedig öt hold gyenge minőségű árterületi földet, amely teljesen ki volt téve a Boszutnak. Ebből a földből nem sok hasznuk volt, bár minden erejüket kiszívta. Paulika csak felszántotta a földet, a többi munkát azután az asszonyműség végezte. A műhelyben egy ember számára sok is volt a munka.

Amikor Paulika, az éjjeli vendégeket kikísérve, belépett a műhelybe, csendesén és nyugodtan tett-vett egy vasládácska körül, amelyben újságok, nyomtatott könyvecskék és egész csomó teleírt papír volt. Annak ellenére, hogy nem sietett a láda körül, a keze reszketett, amikor lezárta; amikor pedig a műhely sarkában gondosan kiásott lyukba tette, haragosan hányta szét a téglákat és vigyázva látott hozzá a betakarásához. Az eső kitartóan ömlött az ablaktáblákra s valahol az eső mélyéről megszólaltak az első kakasok.

Ekkor valaki izgatottan dörömbölni kezdett az ajtón. A zár nem engedett, Paulika pedig feszültén figyelte, hogyan ráng a záravasnyelve, majd a betömött földre gyorsan rálökött egy köteg vaspálcát és nyugodtan megindult az ajtó felé. Kívül a felesége állt, szoknyáját fejére húzva, szomorúan ázott a szakadó esőben. Sápadt és álmos volt, nehéz, sötét szemhéjakkal fáradtan pislogott és remegett.

— Pali... — kiáltotta fojtottan — ...Pali, lopják a tyúkokat.

— Óóó .. — kiáltott fel Paulika a tőle megszokott módon és gyorsan megindult az esőben. — Tartsd magad elé ezt a deszkát... — kiáltotta vissza a tyúktól ajtajából — ...ne nyúlj be kézzel, nehogy megszúrjanak...

Márika nagy keblével nekidőlt a tyúktól ajtajának és eltörte a gyenge fűzfaléceket. — Hé... ki van odabent... — kérdezte naivan... nézd csak a dögöt, hogy hallgat... Mindenáron tisztába akart jönni azzal, hogy ki van a tyúktólban, még mielőtt Paulika bemegy ebbe a szűk sötét lyukba, ahol könnyen nekiszaladhat a késnek. Nem Ilijásék készítettek-e valamilyen tört, nem-e Tunica, nem-e... És egészen elfelejtve Paulika figyelmeztetését, úgy találomra bedugta a fejét az ólba és kimeresztette a szemét, hátha kivehet valamit abban a tollforgatagban. Paulika óvatosan bement a tyúktólba. Leguggolt, kitárta karját; legjobb lesz, ha a lábát kapja el. Azonban ebben az egetverő kotkodácsolásban mintha senki sem lett volna odabent. Paulika az ajtófelőli oldalon mégis könnyű lélekzést és valamilyen lábcsozogást vett ki. Közben a könyöke táján valami gyerekláb siklott el ügyesen. Paulika még egyszer odakap s a keze egy kócos fejlet súrol, amely villámgyorsan a hasának fűrődik és levágódik valahova, mintha a lába mellett sodródott volna el. A kovács, mint valami bolond, hadonászott maga körül, az a valami — átkozottul eleven és fürgé pedig, ami hol fönt, hol meg lent volt — egyszerre csak eltűnt. Paulika az ajtóhoz ugrik s ott elkapja ezt a sikamlós végtagú és túlhalékony hátgerincű gombolyagot és az egészet odaszorítja a deszkafalhoz. Állatias visítást hall és elernyedten eresztí le a kezét.

— Ki van ott... — kiáltja Márika türelmetlenül. Ez a néma harc a tyúktólban olyan szívdobogást váltott ki nála, hogy alig lélekzett. — Pali, mi van ott, miért hallgatsz?

Ekkor hallotta a tyúktól csapódását és már csak az maradt neki hátra, hogy kezével reménytelenül szétcsapjon, mint a vízbefúló, mert Paulika szidott valamit, ami rohanva átugrott a kerítésen és eltűnt a szakadó esőben.

Márika ijedten nézte, hogyan szállnak szét a tyúkjai a szomszéd kerítésre és fákra; ki szedi majd össze őket ebben a sötétben és ebben a záporosóban. Jól tudta, hogy azokat, amelyek Ilijásék udvarába szálltak át, többé sohasem látja. Síró hangon megkérdezte:

— Ki volt az, Pali?

— Kaján... — motyogta foga közt a kovács és elhallgatott.

— Miért nem fogtad meg? És te elengeded, Pali... ezt a dögöt. Ezek így lopnak majd egész télen, oh istenem, nincs is mit enniök. Csak még valamelyik malacunkat el ne vigyék... Még a csutkát sem adták meg, te meg tőlük vetted a szemet, mikor az a városban jobb is, meg olcsóbb is.

— Megadják még ők nekem azt a csutkát... — felelte Paulika röviden. Szemmelláthatóan nem volt kedve erről tovább beszélgetni. még hozzá ilyen zuhogó esőben. Ebben a pillanatban haragudott Kajánra, Márikára, önmagára és az egész világra. Paulika sehogyan sem tudott eligazodni ezeken a cigányokon; valósággal elhült, hogy most már tőle is lopnak, tőle, aki mindig pártjukat fogta és sohasem engedte el őket üres kézzel az udvaráról. Mi haszna lenne, ha most elverte volna azt a megfagyott tetvest? Annak sem kellett volna ott lennie a tyúktólban; miért is nem engedte mindjárt a pokolba, de mit tudsz csinálni? Föl-mérgesedsz és itt van ni...

Mialatt Mária a lámpásért ment a műhelybe, Paulika szórakozottan tapogatta a tyúkól elferdült ajtaját. Pusztá kézzel kiegyenesítette az elgörbült sarokvasakat és szünet nélkül káromkodott. Az esőt mintha csak öntötték volna, szinte korbácsolta az arcát; ilyen vizesen, átfázva és ilyen szálnalmas állapotban még a feleségén is képes lett volna kitölteni a mérgét, mert így éjszakának idején kínlódik ezekkel a tyúkokkal. Azonban amikor meglátta az asszonyt a lámpa fényében közeledni, egészen összehúzódva az esőben és olyan fáradtan, hogy a lábát is alig húzta a sárban, ő maga is gyorsabban indult a tyúkok keresésére. Már körülbelül négy óra volt, az asszony pedig még ki sem nyújtotta fáradt tagjait, nemhogy aludt volna. Hűen ült az ablaknál és vigyázott, nehogy meglepje őket valaki ott a műhelyben. És egy szóval sem vetette ezt a szemére. Paulikának a húsába hasított az asszonynak ez a vak önfeláldozása, készségesen átugrott a kerítésen és Ilijásék oldalán hozzáfogott az élő tollgombolyagok összeszedéséhez, amelyek belül úgy zakatoltak, mint az ébresztőóra.

— Itt van ni, mi lesz, ha az ördög úgy akarja... — fecsegett Mária szünet nélkül, szidta a cigányokat és sóhajtozott. Köröket csinált maga előtt a lámpával s ha valahol valami megzörrent, a kezéből, mint valami aranyvillám, odavillant a világosság. Egyszer csak elkiáltotta magát, kövér könyökével erősen magához szorítva a tyúkot és a lámpát leengedve a lábához.

— Oh, istennek szent anyja, hát te Pali semmit sem látsz?

Paulika a fénycsóvában látta az asszony vizes, piros szoknyáját, amelyet csavarni lehetett volna; onnan a sötétből pedig, ahol a feje lehetett, szaggatott zokogás és olyasvalami hallatszott, mint: — ... az atyának és fiúnak és szentlélek nevében, amen ... Gyorsan átmászott hát a kerítésen.

— Mi az...? — kérdezte erélyesen. — ... Mi van veled? — Felvette a viharlámpát és megvilágította a kerítést és a fákat, Mária pedig a kezével gyorsan eltakarta a szemét és csuklani kezdett, mintha valami nagy szerencsétlenség szakadt volna rá. Azért mégis követte a férjét, és amikor az megállt, ő is megállt a háta mögött. Az esőben és a fényben ott ragyogott előttük egy nagy lombos gesztenyefa, mely Ilijásék oldalán nőtt, de egyes ágaival átnyúlt az ő udvarukba is. Az eső szinte korbácsolta a lombokat, a szél szétfújta a fakoronát s az kéve módjára hol az egyik, hol a másik oldalra dőlt, a fatörzs mellett pedig rongyokba csavart, törékeny, megmerevedett valami lógott, ami emberre hasonlított nagyon.

— Sztipán... — mormolta Paulika fáradtan; leengedte a lámpást és elhallgatott. Mária, mint valami vak, megindult Ilijásék kerítése mentén, és síró, elhaló hangon kiabált Ilijáséknak. Paulika újból feleremelte a lámpást; a reszkető fénycsóvában, amely csillogó köreivel beragyogta az ázott fekete ágat és a nedves levelek mélyét, újból megpillantotta a szélben himbálódó nyomorúságos rongycsomót. Megpillantotta Sztipán nyakát, amely úgy lógott ott a megfeszült vizes kötélén, mintha át volna vágva, és megpillantotta megnyúlt merev testét, amely a sötétbe vészett. Paulika ekkor megvilágította nyers ijedt arcát, tátott, nyálas száját, kidülledt, véres szemeit; ahogy az eső verte ezt az arcot, úgy nézett ki, mintha sírna.

Paulika ekkor durván szidni kezdte Ilijásékat. A kutyák vészettül ugattak és szaladgáltak az udvaron. Valahol a sötétség mélyén Mária tovább kiabált Ilijáséknak, Paulika pedig csak káromkodott és károm-

kodott, veszettül üvöltve, mint a farkas. Csak jó sokára jelentkezett Miját béres az istállóból, és nadrágját kötözve, mezítláb és csupasz ingben megindult Paulika lámpájának fénye irányában. Tompán odalépett Paulika mintegy fenyegetően kinyújtott karjához és zavartan nézett a felakasztott Sztipánra. Ebben a pillanatban kiment a szeméből az álom és szinte megdermedt.

— Most azután kiélvezhetik magukat, éppenséggel úgy készítették oda neki az ágot... tegnap este a legények löccsel verték, az éjjel pedig a gazda fejszével kergette... én bizony nem zavartam volna ki az istállóból... — csóválta Miját lófarokszagú nagy, bozontos fejét és búsan nézett Paulikára. — Én még beengedtem magamhoz az istállóba, ő meg kapta magát és rámvizelt; azt hiszi, hogy én vagyok a hibás, hej, azt a keservit...

—Hívd ide a gazdádát... — parancsolt rá szigorúan Paulika, mire Miját gyorsabban elkocogott a sötétbe. Kissé távolabbról azonban viszszaírált: — A gazdát én ugyan nem keltem föl, a legényeket az ördög elvitte a toronyba, az a nagyfejű szuka pedig döglik... keltsd föl te, ha bírod... Paulika mégis hallotta azután, hogy Miját dörömből öklével a házajtón, és hogy erősen köszörüli a torkát.

Ez a láрма felébresztette a többi szomszédot is. Márka valami aszszonyokkal beszélgetett a cserénynél és sírt. Az utcáról behallatszott Kalagyinné hangja is. Erősen verte Ilijásék ablakát és kiabált:

— Hogy az ördög vigyen el benneteket, hát éppenséggel annyira döglötök...?